AUTISME IN DE RECHTSZAAL

Lieven Jonckheere

Autisme als handicap?

Elders[1] heb ik betoogd dat het heersende discours over het autisme er van uitgaat dat 'het autisme' (en dan meer bepaald 'de Asperger', alsof het om een of ander nieuw ras zou gaan) een handicap zou zijn. Een specifiek probleem van *wiring* zou maken dat *the brain* niet in staat is om teveel of dubbelzinnige prikkels te verwerken en te integreren. Een probleem van *information processing* dus. Daardoor zou de Asperger problemen met 'onduidelijkheid' en 'gebrek aan structuur' hebben. Bij nadere beschouwing blijkt het daarbij niet zozeer om de onduidelijkheid of de chaos van de realiteit *an sich* te gaan, maar om die van de realiteit in zoverre ze door de taal gestructureerd wordt. We leven inderdaad in een www.realiteit, waarmee de realiteit ons confronteert, dat zijn *just words, words, words* (Hamlet). Enkel daardoor is die realiteit zo onduidelijk, kan ze zo complex en dubbelzinnig worden. Wat de Asperger dus niet verdraagt is de dubbelzinnigheid van de gesproken taal.

Autisme is een handicap, zegt men, en dus moet dat autisme dan ook als een handicap benaderd worden. Wat dat betekent gaf ik ook al in de zojuist vermelde tekst aan.

Het probleem met 'de gehandicapte' is dat die niet via de klassieke combinatie van 'een beetje aangepaste opvoeding' en 'een pilletje' aan de omgeving aan te passen valt. En dat we dus wel moeten gokken op het creatief samenspel van een of andere orthopedisch hulpstuk (de blinde zijn stok, de lamme zijn rolstoel) met een stuk tegemoetkoming vanuit de realiteit (noppen-op-de-stoep voor de blinde-met-zijn-stok, hellende vlakken voor de lamme-met-zijn-rolstoel). Dat stuk gedwongen aanpassing van de de publieke ruimte aan allerlei specifieke handicaps, wordt niet altijd door iedereen in dank afgenomen. Een kerel als Clint Eastwood weigerde bijvoorbeeld de toegang tot zijn restaurants rolstoelvriendelijk te maken.

Nu wil men ons dus ook op dezelfde manier doen omgaan met de nieuwe 'gehandicapte' die de autist is. Ook die valt immers niet aan te passen aan de omgeving, in zijn geval is dat de dubbelzinnige want talig gestructureerde omgeving. Ook in diens geval faalt de klassieke combinatie van 'een beetje aangepaste opvoeding' en 'een pilletje': geen van beide blijkt te 'pakken'. En dus moet men ook hier weer creatief uit de hoek komen. Wat de stok voor de blinde en de rolstoel voor de lamme zijn, dat zou de computer (*Information and Communication Technology*) voor de autist moeten worden. En, zo redeneert men, al iets minder creatief, verder: zoals we voor de blinde-met-zijn-stok noppen-op-de-voetpaden en voor de lamme-met-zijn-roelstoel hellende vlakken voorzien, zo zouden we nu ook voor de autist-met-zijn-computer de talige omgeving zo eenduidig mogelijk moeten maken. Voor alle autisten dezelfde *readymade* tekentaal, waarin één woord of beeld naar één ding in de werkelijkheid verwijst. Dat zou autisten moeten toelaten om te communiceren, om de 'administratie' van hun gedachten en gevoelens te vereenvoudigen. De ultieme vorm van dat soort eenduidige taal zijn de pictogrammen en de emoticons. En daarmee blijkt iedereen te kunnen leven. Geen Clint Eastwood die tegen dat soort opgedrongen taalvereenvoudiging opstaat. Dat juicht iedereen zelfs toe als de ultieme realisatie van de 'begripvolle omgeving' waartoe de Wereldgezondheidsorganisatie tegenover het autisme oproept.

Succes van deze visie
bij moeders, psychologen en politiekers

[1] Jonckheere, Lieven (2013). "De grootste eenduidigheid voor het grootste aantal autisten!"… ook in het onderwijs? In: Streven, juni 2013, 80/6.

Net zoals in de bij aanvang vermelde tekst vraag ik mij ook hier nu nogmaals af waarom dit onverdeeld succes de promotoren van deze visie op het autisme als handicap én van de daaruit automatisch voortspruitende taalvereenvoudiging niet op een of andere wijze, met de wijze woorden van Gerard Reve, "aandachtig en treurig stemt".

Dat ze daar in eerste instantie mee scoren bij de moeders van autisten – die nog altijd de inderdaad bijzonder onhandig geformuleerde psychoanalytische theorie van de *refrigerator mother* als een schaduw boven zich voelen hangen –, dat hoeft geen mens te verwonderen.

Maar dat ze zich geen vragen stellen bij het laaiend enthousiasme waarop hun visie en project zowel door de universitaire psychologie als in de meeste uiteenlopende politieke kringen wordt onthaald, dat kan ik alleen maar betreuren. Het lijkt erop, zo suggereerde ik toen, dat de psychologie en de politiek, elk vanuit hun eigen verborgen agenda, een soort monsterverbond hebben gesloten "om die arme moeders van de autisten bij te staan". Vanuit de met veel omhaal van testen geconstrueerde 'vaststelling' dat iedereen wel "een beetje problemen met dubbelzinnigheid" heeft, is de universitaire psychologie er in een mum van tijd in geslaagd om iedereen "een beetje autistisch" te maken. En nu blijkt dat de hedendaagse *Realpolitik* staat te popelen om die 'vaststelling' te exploiteren, en dus, in het kader van het *management* van de postmoderne massa's, voor "De Grootste Eenduidigheid Voor Het Grootste Aantal Autisten" te gaan. Ik twijfel niet aan de goede bedoelingen van de adepten van deze visie op het autisme als hersenbepaalde taalhandicap waaraan alleen met eenduidigheid tegemoet te komen valt. Maar als die zo gepromoot is kunnen worden, dan kan dat enkel en alleen in de mate dat ze politiek correct en dus exploiteerbaar is.

Autistische agressie?

De vraag dringt zich inderdaad op: waarom moet eigenlijk alles zo snel mogelijk zo eenduidig mogelijk gemaakt worden – te beginnen met de taal? Omdat men vaststelt, zegt men, dat de toenemende dubbelzinnigheid (complexiteit) van onze maatschappij bij "de latente autisten die wij allemaal zijn" van langsom meer een nieuw soort agressie uitlokt … We kunnen er niet naast kijken: een vorm van agressie blijkt effectief het brandpunt te vormen van de *boom* die het autisme in 2007 – het jaar van de publieke 'bewustmaking' van de problematiek van het autisme in Vlaanderen – in de media kende. Enerzijds zou het uit de hand lopende pesten van vooral 'autistische kinderen' – met als paradigma het fictief personage van de zeventienjarige Ben X – ertoe nopen om eindelijk eens werk van een structurele hervorming van het Gewone Onderwijs te maken. Anderzijds zou een nieuw soort criminaliteit vanwege vooral 'autistische jongeren' – paradigma op dit vlak is het reële personage van de achttienjarige Hans Van Themsche – tot een complete uitholling van de juridische notie van 'toerekeningsvatbaarheid' leiden.

Vaak wordt daarbij een verband gesuggereerd. Om te beginnen lokt de autist agressie uit; omwille van zijn onvermogen om met dubbelzinnigheid, de dubbelzinnigheid van zijn medeleerlingen, om te gaan, wordt hij door hen gepest. En dan staat hij voor de keuze. De eigen agressie tegen zichzelf keren, en zichzelf verwonden of uiteindelijk zelfs zelfmoord plegen. Of alles opkroppen, om later, plots, als een tijdbom, zonder aanleiding, te ontploffen – en "waar moeten wij ons bergen als het uit zijn binnenste te buiten gaat, alles op zijn weg vernielend, tot zijn eigen schreeuwen toe".

In de bij het begin vermelde tekst heb ik geprobeerd enig licht te werpen op de duistere rol die autisme, vanuit dat plots zo sterk gemediatiseerde fenomeen van het 'pesten', speelde in de hervorming van het Gewone Onderwijs die toenmalig Minister van Onderwijs Frank Vandenbroucke in 2008 voorstelde (inclusief onderwijs en leerzorg). En hoe zijn opvolger Pascal Smet zich onlangs nog de woede van de universitaire psychologie op de hals haalde – omdat hij besloot dat die hervorming niet voldoende draagvlak had en dat hij dus, zegt hij, niet veel anders kon dan, onder druk van de ouders van autisten, zegt de universitaire wereld, nog maar eens een nieuw type aan het Buitengewoon Onderwijs toe te voegen: type 9 voor autismespectrumstoornissen (ASS) .

Hier zal ik nu ook even kijken welke vorm die agressieproblematiek in verband met het autisme aan de 'andere kant' aanneemt. Ik zal kort overlopen hoe de diagnose van Hans Van Themsche, in de loop van zijn proces, in 2007, verschoof van 'narcisme' al over 'autisme' en 'psychose' naar 'racisme' – en wat dit voor zijn toerekeningsvatbaarheid impliceerde. Alle informatie daarover haal ik, met één uitzondering, uit wat de media daarover destijds berichtten.

Van Themsche:
narcist , autist, racist

Even de feiten in herinnering brengen. Op 11 mei 2006 trok de achttienjarige Hans Van Themsche al schietend door het centrum van Antwerpen, twee dodelijke slachtoffers, een Malinese au-pair én het tweejarig Belgische meisje waar ze op paste, en één gewonde, een Turkse vrouw, achter latend.

Om te beginnen verklaarde de gerechtspsychiater Van Themsche's moorddadige agressie vanuit diens 'narcistische persoonlijkheid'. Dat is een klassiek te noemen constructie, geïnspireerd door een Amerikaanse vorm van psychoanalyse, de zogenaamde *egopsychology*, die het sterke, zichzelf en de realiteit controlerende *ego* centraal plaatst. De narcistische persoonlijkheid wordt daarin niet als een echte 'stoornis' beschouwd, maar als een soort hypertrofie van het narcisme dat elk normaal mens eigen is. Dat narcisme zou gestaafd worden door Van Themsche's hooghartige opmerking "Je weet toch dat ik hoogbegaafd ben". Het moet dan ook een narcistische krenking zijn die zijn agressie uitlokte: als hij van school vliegt, omdat hij op roken en drinken is betrapt, dan is dat voor hem effectief een narcistische klap, omdat hij niet, net zoals zijn vader, als alcoholist gekend wil zijn. De daarop volgende wilde agressie viseerde dan ook niet een bepaald iemand, of een welbepaalde groep, in dit geval 'allochtonen' of 'vreemdelingen' (twee slachtoffers waren inderdaad 'vreemdelingen') – maar kenmerkt zich vooral door haar narcistisch karakter, als een poging om zijn geschonden narcistisch zelfbeeld te herstellen. Van Themsche lette er bijvoorbeeld op dat hij geen druppel alcohol gedronken had voor hij aan zijn moordende *raid* begon. En als hij dan inderdaad toch wel bewust 'vreemdelingen' had geviseerd (aan zijn schoolkameraden had hij verklaard "een twintigtal makakken te zullen afschieten" en op het proces verklaarde hij dat hij er inderdaad nog meer had neergeschoten als hij niet door de politie gestopt was geworden), dan was dat niet vanuit een of andere vorm van racisme, maar enkel vanuit oedipale redenen: hij wou er zeker van zijn dat daar geen kennissen van zijn 'vreemdelingen' hatende ouders tussen zouden zitten. Tenslotte was het vooral de bedoeling om op grandioze manier in volle actie op het veld van eer te sneven: "schiet me dan kapot!", riep hij, het geweer in de nek, naar de politieman die hem uiteindelijk neerschoot.

Binnen de logica van deze redenering werd Van Themsche toerekeningsvatbaar verklaard en zou hij dus de gevangenis in moeten. Zijn motief was er immers een dat elke normale mens eigen is, het narcisme namelijk, zij het in een uitvergrote vorm. Maar net zoals iedere normaal mens moet zijn *ego* nog altijd in staat zijn om agressie bij narcistische krenkingen onder controle te houden.

Meteen mobiliseerde Van Themsche's verdediging een aantal psychologen – die zijn agressie uit zijn als handicap opgevat 'autisme' (zie hogerop) wisten af te leidden. Van Themsche zou een intelligente Asperger zijn, die ertoe gekomen was om praktische problemen via routines aan te pakken en om zich op sociaal vlak via imitatie een joviale persoonlijkheid aan te meten. Maar eenmaal die routine en imitatie verstoord, op het moment dat hij dus van school wordt gegooid, blijkt hij niet in staat om de complexe en dubbelzinnige prikkels waardoor hij op dat moment overspoeld wordt te verwerken. Hij kan niet om met zijn emoties, kan die niet communiceren. Op dat moment vernauwt zijn bewustzijn. En komt hij tot een even bizarre als agressieve oplossing voor die nieuwe situatie – die hij op automatische piloot implementeert. Cruciaal probleem met deze redenering is wel dat we hier geen enkel aanknopingspunt krijgen om te verklaren waarom hij juist 'vreemdelingen' viseerde: geen

sociologisch (racisme) en geen psychologiserend (narcisme en oedipuscomplex). Het kan alleen statistisch te berekenen toeval zijn dat het juist 'vreemdelingen' waren die in het centrum van Antwerpen zijn pad kruisten.

In elk geval: daar autisme een handicap is, die de getroffene van normale mensen onderscheidt, pleitten de psychologen ervoor om Van Themsche ontoerekeningsvatbaar te laten verklaren (met 98% kans op recidive!) en dus te laten interneren.

Waarop meteen een hevige discussie losbarstte. Een discussie waarbij iedereen het in de grond eigenlijk eens was: autisme kan onder geen beding iets met racisme te maken hebben! We stoten hier op een knoop die moeilijk te ontwarren valt. Ik doe een poging. Als men agressie, op psychologiserende wijze, aan het als normaal bestempelde narcisme wijt, en van daaruit tot toerekeningsvatbaarheid besluit, dan is er geen probleem. Ook al wordt daarbij het motief van het racisme terzijde geschoven. Maar als men agressie, op biologiserende wijze, met de handicap van het autisme in verband brengt, en van daaruit tot ontoerekeningsvatbaarheid besluit, dan vormt het blijkbaar plots wel een groot maatschappelijk probleem dat daarmee het motief van het racisme compleet uit het beeld verdwijnt. Dat agressie niet aan 'racisme' te wijten is, wordt pas een echt probleem vanaf het moment dat agressie aan 'autisme=handicap' geweten wordt .

Proberen we even de discussie op de voet te volgen.

Voor de gerechtspsychiater kon het bij Van Themsche alleszins al niet om autistische agressie gaan. Aspergers zijn immers eerder slachtoffer dan daders; en als ze dan toch eens zelf ontploffen, in inderdaad heel bizarre vormen van agressie, dan is dat in principe altijd tegenover intimi, vanuit een probleem in de communicatie, en zonder enig uitstel dat enige vorm van voorbereiding zou toelaten.

Waarop door de verdediging van Van Themsche voorzichtig tegen geargumenteerd werd dat hij dan toch wel als een typisch Asperger met grote opluchting had gereageerd op de voorlopige hechtenis (met de daaraan verbonden routine en structuur) én de diagnose van autisme (waardoor hij voor het eerst besefte dat hij 'anders' was, getuige daarvan zijn uitroep, op dat moment, dat hij "mens wilde worden, zoals jullie allemaal!").

Dat begin van klinische discussie rond het autisme werd echter brutaal van tafel geveegd.

Enerzijds doordat de verdediging van Van Themsche uiteenviel. Ook daar leefde blijkbaar al de idee al dat wie met racistische motieven zwaaide, niet autistisch kon of mocht zijn. Heel onlangs, in een interview in Knack van 24 april 2013, verbrak Ringoet, heden alom bekend als 'de psychiater van Kim De Gelder', niet alleen rond dit geval het stilzwijgen, maar ook over zijn rol in de verdediging van Hans Van Themsche. "Ik wil niet dat mijn conclusies worden weggemoffeld als ze de stelling van de verdediging tegenspreken. Daarom heb ik mijn medewerking aan de zaak Van Themsche ook stopgezet. Zijn advocaat kon niet verkroppen dat ik zijn stelling niet zo bijtreden. Zijn conclusie van autisme stond al op voorhand vast. Dus heb ik afgehaakt."

Anderzijds mengden zich vanaf dat moment plots ook twee maatschappelijke zwaargewichten in het debat: de ouders van autistische kinderen én de Liga voor Mensenrechten – die zich allebei om hun eigen redenen even gepakt voelden door de dreigende diagnose van autisme.

Het kwam, toch voor de experts, een beetje als een verrassing, maar de ouders wilden autisme niet met agressie geassocieerd zien op een wijze die hun eigen kinderen tot tikkende tijdbommen maakte. Wat toch ook weer niet zo onverwacht was: in 2002 hadden die ouders bijvoorbeeld ook al eens discreet verzet aangetekend tegen een zin uit het Groot Dictee der Nederlandse Taal, die ook al een vorm van ongecontroleerde agressie bij autisten suggereerde: "Aan de onoorbare praktijken van gsm-junks valt nauwelijks meer te ontsnappen; nochtans lijkt dit de plaats om de autistische wildbeller te kapittelen". Dat doen autisten niet.

In elk geval, door die ouders werd Van Themsche niet autistisch, in de zin van een handicap, maar meteen 'psychotisch' genoemd – en werd hem meer bepaald de diagnose 'paranoia met een racistische waan' toegeschreven – wat klinisch gezien misschien nog wel het meest pertinent is.

En daarmee bleek inderdaad de weg vrij gemaakt om voluit de kaart van het racisme als hoofdmotief voor de moorden te kunnen trekken.

De toon werd gezet door populiticus *par excellence* Bert Anciaux – vanuit zijn grif toegegeven "levenslange fascinatie voor het autisme". Eerst zag die even het spook van de rattenvanger van Hamelen opdoemen achter "al die advocaten en psychiaters die suggereren dat autisten ongeleide projectielen zouden zijn, en die daarmee honderden kinderen en jongeren met één pennentrek terug naar de middeleeuwen brengen. Omwille van de roem, omwille van het geld …". Om daarna een heuse parodie op het Hooglied van de Liefde aan te heffen: "Autisme is geen bron van kwaad. Autisme is geen bron van racisme. Autisme vermoordt niet, autisme vernietigt niet."

Ook de verdediging van de slachtoffers ging, na de tussenkomst van de Ouders van autistische kinderen, plots volledig die toer op. De advocaat van het Vlaamse slachtoffertje, bleef daarin, begrijpelijk genoeg, nog redelijk voorzichtig. De advocaat van het Turkse slachtoffer werd echter meteen wandelen gestuurd, toen bleek dat hij, in een verklaring tegenover de pers, bij de 'persoonlijkheidsstructuur' van Van Themsche als motief bleef (zonder zich uit te spreken over narcisme of autisme!), en het racisme dus niet als hoofdmotief weerhouden wou zien. Hij werd prompt vervangen door de advocaat die het proces al volgde als verdediger van de belangen van de Liga voor Mensenrechten.

En dus werd Van Themsche uiteindelijk op grond van racistische motieven, als eerste expliciet 'racistische moordenaar' in de geschiedenis van de Belgische rechtsspraak, tot levenslange opsluiting veroordeeld. Hij is dus niet ontoerekeningsvatbaar verklaard en geïnterneerd geworden omwille van zijn 'autistisch' onvermogen om met dubbelzinnigheid om te gaan.